

TÜRKİYE'DE UYGULANAN SOSYAL İÇERME POLİTİKALARININ AB ÜYESİ ÜLKELER İLE MUKAYESELİ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hülya ALTINSOY*

ÖZET

Küreselleşme süreci ve yeni liberal politikalar ile birlikte, eşitsizlik, güvencesizlik, adaletsizlik, ayrımcılık ve bağımlılık gibi sorunlar, artan zenginlik ve gelişmeye rağmen giderek derinleşmektedir. Çoğu ülkede sosyal refah devleti anlayışı giderek zayıflamakta, sosyal politikalara olan gereksinim artmaktadır. Sosyal dışlanma, yoksulluk, işsizlik, sosyal koruma, eşitsizlik, ayrımcılık gibi temel sosyal politika konularını kapsaması ve/veya bunlarla ilişkili olması itibariyle, son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomik, sosyal, siyasal tartışmaların en önemli kavramı haline gelmiştir. Doksanlı yıllarda Avrupa Birliği içinde, işsizlik oranlarındaki artış, artan uluslararası göç ve refah devletinin gerilemesi gibi artan sosyal sorunlar, kavram üzerindeki ilgiyi önemli ölçüde arttırmış, dışlanmayı günümüzde AB'nin en temel sosyal politika tartışmalarının odağına taşımıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Dışlanma, Sosyal İçerme/İçerilme, Yoksulluk/Yoksunluk, Sosyal Koruma.

ABSTRACT

A Comparative Evaluation of Social Inclusion Policies Implemented in Turkey with EU Member Countries

Along with the process of globalization and neo-liberal policies, inequality, insecurity, injustice, discrimination, and problems such as addiction, despite the growing wealth and progress gradually deepens. In most countries, gradually weakening the social welfare state, increasing the need for social policies. In recent years, the majority of both developed and developing countries social exclusion, to cover fundamental social policy issues such as the poverty, unemployment, social protection, inequality, discrimination, and / or be associated with them in terms of economic, social, political debate has become the most important concept. Within the European Union in the 1990's, increased social problems such as the increase in unemployment rates, increased international migration and decline of the welfare state, significantly increased the interest on the concept, today it also has become one of the central social policy matters of EU.

Key Words: Social Exclusion, Social Inclusion, Poverty/Deprivation, Social Protection.

---

* Dr., Hazine ve Maliye Uzmanı, e-posta: hly_ylmz@yahoo.com

GİRİŞ

Sosyal dışlanma kavramı, ilk olarak 1960'lı yıllarda Fransa'da dile getirilmiş, 1970'li yıllarda iktisadi kriz ve resesyon ile birlikte, tüm dünya ülkelerinin dikkatini çeken bir kavram haline gelmeye başlamıştır. 1974 yılında Fransa'nın sosyal işlerden sorumlu Devlet Bakanı Rene Lenoir, Fransız toplumunun onda birinin toplumdan dışlanmış olduğunu belirterek, dışlanmış olan grupları zihinsel ve fiziksel engelliler, suç işleyenler, hasta ve bakıma muhtaç yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu madde bağımlıları, intihara meyilli insanlar, yalnız ebeveynler, problemlı aileler, marjinal-asosyal insanlar ve diğer "sosyal uyumsuzluk" içindeki insanlar olarak nitelendirmiştir (Silver,1994:532).

1980'li ve 1990'lı yıllar süresince Fransa dışındaki diğer Avrupa ekonomilerinde, işsizlik, yoksulluk ve marjinalliğin yeni biçimleri iktisadi, teknik ve sosyal değişiklikleri etkilediği gibi, refah devleti sistemlerinin de düzenleyici kapasitesini çözmeye başlamıştır. Böylece sosyal dışlanma kavramı Fransa'nın ötesine geçerek, İngiltere'nin ve Kıta Avrupası'nın sosyal politika söylemlerine girmiştir. Bugün sosyal dışlanma, Avrupa Birliği sosyal politikasının odak noktası haline gelmiştir. Sosyal dışlanmanın iyileştirilmesi (yok edilmesi değil), Avrupa Birliği'nin stratejik hedef, program ve politikalarının pek çoğunda yer almaktadır (Abrahamson,2003:281-285).

Dünyanın hemen her yerinde 1980'li yıllardan itibaren uygulanan yeni liberal politikalar giderek derinleşen bir sosyal krize yol açmıştır. Tüm dünyada işsizliğin artışı ve uzun süreli hâle gelişi ile birlikte sosyal korumanın azaltılması, yoksulluğun artmasına ve bu sürece paralel olarak da geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanma denilen bir olgu ile karşılaşmalarına neden olmuştur. Uzun süreli işsizliğin ve a-tipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, sosyal korumanın ve sosyal hizmetlerin daraltılması ve azaltılması, mutlak ve görelı anlamda yoksulluğun artması ve demokratik katılımın zayıflaması ile bağlantılı çok yönlü dinamik bir süreç olarak beliren sosyal dışlanma, küresel bir olgu olmakla birlikte, sosyal politika yazınına "Avrupalı" bir kavram olarak girmiştir (Erdoğan,2004).

Avrupaî bir kavram olarak zikredilen terim, kimi bireylerin toplumun dışına itildikleri ve yoksulluklarının etkisiyle veya temel becerilerinin ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının yetersizliği yüzünden ya da ayrımcılığın bir sonucu olarak tam katılımdan alıkonuldukları bir süreci ortaya koymaktadır. Bu süreç, onları sosyal ilişkilerden ve istihdam, gelir, eğitim

ve meslekî eğitim fırsatlarından uzaklaştırmaktadır. Aynı zamanda sosyal dışlanma kıskacında yer alan grupların, güç ve karar alma organlarına erişimleri sınırlıdır ve genellikle bu gruplar, kendilerini güçsüz hissetme ve günlük hayatlarını etkileyen kararların üzerinde kontrolü sağlayamama gibi risklerle de karşılaşmaktadırlar.

Sosyal dışlanma kavramının zıddı olarak kullanılan “sosyal içerme” ise, sosyal dışlanmadan kaynaklanan dezavantajların giderilmesine yönelik olarak atılacak adımları içermekte olup, AB’nin yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele amacıyla, sosyal politika alanında geliştirdiği stratejik bir yaklaşımdır (Sapançalı,2007:57).

Bu çalışmada, sosyal içerme kavramı ile AB’nde sosyal içerme politikalarının gelişimine yer verildikten sonra; sosyal dışlanmaya neden olan başlıca göstergelerden yararlanılarak, ülkemizde uygulanan sosyal içerme politikaları AB’ye üye 28 ülke ile mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

I. SOSYAL İÇERME KAVRAMI

Sosyal içerme; sosyal dışlanmaya maruz kalan birey veya grupların ekonomik ve sosyal hayatta yer almalarına engel olan faktörlerin ortadan kaldırılıp yaşam seviyelerinin toplumda kabul edilebilir bir düzeye getirilerek, toplumla bütünleşmelerinin sağlanması şeklinde ifade edilebilmektedir (DPT,2007:42).

Sosyal içermenin konusu, toplumsal hayata katılımı güçlük çeken bireylerdir. Bu katılımın kapsamına eğitim, mesleki eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerinden yararlanma, istihdama dâhil olma, mal ve hizmetlere erişim, konut edinme, kültürel faaliyetlere katılma gibi konular girmektedir.

Sosyal içerme, bazı kişi, grup ya da toplulukların koşullarının başkalarının koşullarıyla karşılaştırılarak yargıya varılan nispi bir kavramdır. Bununla birlikte bireylerin içinde yaşadıkları topluma katılma hakkına vurgu yapan normatif bir kavramdır. Sosyal dışlama ise, bireylerin, grupların ya da toplulukların toplumun dışına itildikleri, topluluk ağlarıyla ve faaliyetleriyle bağlarının koparıldığı, yoksullukları, sağlıksızlıkları, eğitimsizlikleri ve diğer dezavantajları dikkate alındığında, toplumsal hayata tam katılımdan yoksun kaldıkları bir süreçtir (Leigh, 2011).

Sosyal içerme, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan bireylerin, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşama tümüyle katılımın, yaşadıkları toplum dikkate alındığında standart bir yaşam ve refah düzeyi için gerekli

fırsat ve kaynakları elde etmelerini sağlamayı ve güvence altına almayı hedefleyen tüm süreçleri kapsamaktadır. Sosyal içerme, hem gelir düzeyleri toplum ortalamasının çok altında olduğu için, hem de etnik veya dini kökenleri, toplumsal cinsiyetleri, eğitim durumları, fiziksel veya zihinsel engelleri dolayısıyla topluma eşit yurttaşlar olarak katılmakta zorluk çeken insanların durumunu kurumsal düzenlemeler yoluyla çözmeye yönelik bir amaç taşımaktadır (Buğra,2007:78). Böylece toplumdaki tüm bireylerin, yaşamlarını etkileyen kararlara geniş bir biçimde katılabilmeleri ve temel haklara erişebilmeleri sağlanmak istenmektedir.

II. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SOSYAL İÇERME POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

Sosyal dışlanma ile mücadele, ulusal hükümetlerin, AB gibi uluslar üstü kurumların ve başta Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşların en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bugün her ne kadar söz konusu sorunun çözümüne yönelik pek çok alanda politikalar üretilmeye çalışılsa da sosyal dışlanma ile mücadelede bütünsel bir politika veya yaklaşımın benimsendiğinden söz edilememektedir.

Sosyal dışlanma ile mücadelede kullanılan yaklaşım veya politikalar, sosyal dışlanmanın görünüş biçimine göre farklılık taşımakta; önemli bir kısmını doğrudan yoksullukla mücadelede kullanılan araçlar oluştururken, diğer kısmını ise daha çok işgücü piyasasının düzenlenmesine ve istihdama ilişkin politikalar oluşturmaktadır. Bununla birlikte sosyal dışlanma ile mücadele, ülkelerin refah sistemlerine göre de değişmekte; AB ülkesi üyeler arasında bile büyük farklılıklar göstermektedir. Liberal geleneğe sahip Anglosakson ülkeler ile sosyal demokrat geleneğe sahip kuzey ülkeleri arasında önemli farklılıklar vardır. Anglosakson ülkeler, mücadelede daha çok özel sektörü öne çıkarırken, kuzey ülkelerinde devlet daha etkin konumda yer almaktadır. Bununla birlikte gelenekçi güney ülkeler ise devletin rolünden ziyade, ailenin rolü üzerinde durmaktadır (Sapançalı,2005:209).

AB ve üye ülkeler, küreselleşme, artan rekabet, teknolojik gelişmeler ve demografik baskılar karşısında ciddi ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıyadır. Gelir eşitsizliği giderek artmakta, 2017 yılı itibariyle toplam nüfusun %22,5'i yani yüz milyondan fazla insan (112,9 milyon) yoksulluk eşliğinin altında yaşamakta (EC,2018:1), işsizler içinde uzun süreli işsizlerin oranı giderek artmaktadır.

Temelde ekonomik ve siyasal bütünleşme hedeflerine dayalı olarak kurulan ve sosyal politikayı başlangıçta üye ülkelerin yetki alanına bırakan AB, ortaya çıkan bu değişimler karşısında sosyal hedeflere daha yoğun bir biçimde odaklanmak zorunda kalmıştır. Bugün, AB sosyal politika bakımından iki öncelikli alan belirlemiştir. Bunlardan ilki tam istihdama yönelim hedefidir. Tam istihdama yönelim; işin herkes için gerçek bir seçenek yapılması, işin niteliğinin ve verimliliğinin artırılması değişimin öngörülmesi ve yönetimini içermektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS) geliştirilmiştir ve uygulanmaktadır. İkinci temel hedef, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele ederek, sosyal koruma sistemlerini modernleştirerek ve herkesi içerisine alacak biçimde eşit fırsatları genişleterek daha adil bir toplumsal yapının teşvik edilmesini sağlamaktır (EC,2005:18–27). Böylece, dayanışma temelinde herkese eşit fırsatlar tanıyan daha kaynaşmış bir toplum yaratmak istenmektedir. Bu amaçla Birlik sosyal içerme politikası oluşturmuştur. Ancak ayrı ayrı ifade edilmiş olsa da istihdam stratejisi ve sosyal içerme yaklaşımı, birbirini tamamlayıcı nitelikte politikalardır. Bununla birlikte sosyal içerme politikalarının, istihdamı da içine alacak biçimde çok daha geniş hedefleri içerdiğini ifade etmek mümkündür.

İlk olarak 1960'lı yıllarda Fransa'da siyasi tartışmalarda dile getirilen sosyal dışlanma kavramı, 1980'li yılların sonlarında AB literatüründe yerini almış ve 1990'lı yılların başından itibaren sosyal dışlanma ile mücadele, AB'nin temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla AB'de sosyal içerme politikaları da ilk olarak yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele bağlamında doksanlı yılların başında ortaya çıkmıştır.

Fransa'da ilk zamanlar, yoksulluk kavramı, Hıristiyan hayırseverlik, klasik rejim ve faydacı liberal görüşlerin getirdiği caydırıcılık etkisiyle fazla tartışılma imkânı görmemiştir. AB'de ise, 1990'lı yılların başında, özellikle işsizlik oranının artmasıyla, sosyal sorunların çoğalması sonucunda sosyal dışlanma kavramı tartışılmaya başlanmış ve gündemdeki yerini almıştır (Sunal,2011).

1990'lı yıllar ile beraber AB'nin giderek daha fazla dikkate aldığı sosyal dışlanma olgusu ve buna yönelik önlem arayışları bir şekilde Anglosakson görüş ile Fransız görüşlerinin bir sentezidir. Fransa, daha çok kültürel ve sosyal dışlanma olgusu üzerine yoğunlaşırken, başta İngiltere olmak üzere, Anglosakson dünya, gelir adaletsizliği ve maddi imkânsızlık ile dışlanma üzerine yoğunlaşmış, çözüm arayışları AB çatısı altına taşınarak, yeni bir sentez oluşturmuştur. İngiltere'de İşçi Partisinin girişimi ile birlikte bir sosyal dışlanma biriminin kurulmuş olması bu konuda atılan önemli adımlardan biri olmuştur.

AB’de sosyal dışlanmaya karşı verilen mücadele uzun bir dönem boyunca engelliler, yaşlılar ve özel gruplara yönelik olarak yapılan düzenlemeler ile sınırlı kalmıştır. 1970’li yıllardan itibaren ise AB’de yoksulluk ile ilgili akademik çalışmaların artmasına paralel bir şekilde konu ile ilgili çalışmalar artmıştır. Özellikle AB Komisyonu eski başkanı Jacques Delors, konunun AB gündemine taşınmasında etkili olmuş bir isimdir. Onun girişimi ile 1990 yılında Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından bir “Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi” kurulmuştur (Sapançalı,2005:15–16). Bu çabanın bir ürünü olarak da 1994 yılında basılan “**Avrupa Sosyal Politikası**” isimli belgede öncelikli konulardan birinin sosyal dışlanma ile mücadele etmek olduğu yer almaktadır.

Şubat 1992’de Maastricht’te imzalanan ve Kasım 1993’de yürürlüğe giren **Avrupa Birliği Antlaşması**, sosyal dışlanma sorununa atıf yapılan ilk resmî belge olmuştur. 1996’da revize edilmiş olan **Avrupa Sosyal Şartı’nın** 30. maddesinde bütün yurttaşların yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı korunma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (Sapançalı,2007:58).

AB’de sosyal dışlanmayla mücadelede, sosyal içerilme ve istihdam politikalarıyla birlikte entegre bir yaklaşım söz konusudur. Sosyal dışlanma, 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile AB’de ilk defa resmi bir belgede yer almış olmakla birlikte, **AB’de yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele konusunda ilk adımlar, 1999 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile atılmıştır.** Sosyal dışlanma konusu özellikle Antlaşmanın 136 ve 137. maddelerinde vurgulanmıştır. Amsterdam Antlaşmasının 136. maddesinde sosyal dışlanmayla mücadele, istihdamı geliştirme, yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirme, uygun sosyal koruma, sosyal diyalog ve insan kaynaklarını geliştirme ile birlikte Avrupa sosyal politikasının altı hedefinden biri arasında yer almıştır. Antlaşmanın 137. maddesinde ise, bir önceki maddede belirtilen hedeflere ulaşabilmek için üye devletlerin faaliyetlerini destekleyecek ve tamamlayacak alanlar arasında işgücü piyasasından dışlanan kişilerin entegrasyonu vurgulanmıştır. Böylece sosyal dışlanmayla mücadele, Birliğin üye ülkelerin eylemlerini destekleyerek ve tamamlayarak aktif bir biçimde yer aldığı alandan biri haline gelmiştir (Sapançalı,2007:59). Antlaşmada ilk kez istihdam politikası için bir ortak Avrupa görevi vurgulanması yapılmış; AB, istihdam politikası ile ilgili çok daha aktif bir konuma gelmiştir (Koray,2005:286–287).

Özetle; Amsterdam Antlaşmasında, sosyal dışlanma ile mücadelenin AB'nin temel hedeflerinden biri olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu anlaşmayla Birlik, üye ülkelerin sosyal dışlanmayla mücadele eylemlerinin desteklenmesi ve tamamlayıcılığı bağlamında aktif bir rol alacağını kabul etmiştir. Yine işgücü piyasasından dışlanan ve yeni istihdam piyasasında yer bulamayan kişilerin entegrasyonuna destek verilmesi, bu kimselerin tekrar toplumsal hayata dahil edilmesi de Amsterdam Antlaşması kapsamında öne çıkan hedeflerdendir.

1994 yılında yapılan Essen Zirvesi, AB'nin istihdam politikaları için tanımlayıcı nitelikler taşımaktadır. Zirve'de, AB'de istihdamın artırılmasının en öncelikli konu olması gerektiği şeklinde karar alınmıştır. Essen Zirvesi, istihdam politikası ile ilgili olarak 5 hedef belirlemiştir. Bunlar, işgücünün mesleki eğitim yoluyla geliştirilmesi, verimliliğin ılımlı ücret politikalarının uygulanmasıyla artırılması, işgücü piyasasındaki kurumların etkinliklerinin artırılması, yeni iş alanlarının yerel girişimler aracılığı ile belirlenmesi ve gençlerin, yaşlıların, kadınların ve uzun dönemli işsizlerin işgücü piyasasına giriş imkânlarının geliştirilmesidir (Essen European Council, 1994: 8-9).

Avrupa İstihdam Stratejisi, 20-21 Kasım 1997 tarihinde Lüksemburg'daki Avrupa Konseyi Zirvesi'nde kabul edilmiştir. AİS, üye devletlerin istihdam politikalarında önceliklerinin belirlenmesini sağlayan bir araç niteliğindedir. AİS ile AB'nin etkin rolü ortaya koyularak dört temel hedef ve politika belirlenmiştir. Bunlardan birincisi, istihdam edilebilirliğin artırılmasıdır. İstihdam edilebilirliğin artırılması amacıyla işsizlik sorunu ile mücadelede daha somut öneriler ve hedefler belirlenmiştir. AİS'in ikinci hedefi girişimciliğin desteklenmesidir. Üçüncü hedef ise uyum yeteneğinin artırılmasıdır. Bunun için modern ve esnek iş örgütlenmesinin, birey ve işletme odaklı eğitimin ve yeni tür çalışma modellerinin desteklenmesi düşünülmüştür. AİS'de belirlenen dördüncü ve son hedef ise eşit fırsatların yaratılmasıdır (Goetschy, 1999: 117-137).

AB'de **gerçek anlamda sosyal içerme stratejisi Lizbon Zirvesi** ile birlikte başlamıştır. 23- 24 Mart 2000 tarihlerinde Lizbon'da yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi birçok politika alanı için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Zirve'de oluşturulan stratejide, AB için 2010 yılına kadar dünyadaki en rekabetçi ve dinamik bilgi ekonomisi olma hedefi koyulmuştur. Bunun için de yapısal reformların yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu hedefin ise ancak istihdamda yapısal reform, sosyal güvenlik mekanizmalarının daha modern bir hale getirilmesi, insana yatırımın artırılması ve sosyal dışlanma ile mücadele edilerek

gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Lizbon Zirvesi AB sosyal içerme sürecinin gelişiminde dönüm noktasıdır. Lizbon Zirvesi'nde 2010 yılına kadar yoksulluk ve sosyal dışlanmanın kökten ortadan kaldırılması için kararlı bir şekilde önlemler alınması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ayrıca, Lizbon'da sosyal dışlanmayla mücadelede birleştirilmiş ortak hedefler çerçevesinde Açık Eşgüdüm Sağlama Yönteminin (Open Method of Co-ordination), sosyal içerilmeye yönelik Ulusal Eylem Planlarının ve Topluluk Eylem Programlarının kullanılmasına karar verilmiştir (Sapançalı,2007:59-60).

Böylece, sosyal dışlanma ile mücadele ve sosyal içerme politikaları ortak ve eşgüdümlü ilkelere bağlanmıştır. Bunun yanında, benimsenen sosyal dışlanma ve istihdam stratejilerinde gerekli tedbirlerin sağlanabilmesi adına, Birlik üyesi ülkelerden uzmanların katılımıyla "Sosyal Koruma Komitesi" kurulmuştur (Tokol, 2017: 296).

2000 Lizbon Konferansında sosyal dışlanmışlık konusu giderek önem kazanmış ve yeni çerçeveler belirlenmiştir. Böylece, "daha fazla ve daha nitelikli istihdam ve daha geniş çaplı sosyal kaynaşma ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacak, rekabet gücü yüksek ve bilgi temeline dayalı dinamik bir ekonomi haline gelmek" gelecekteki hedefler olarak belirlenmiştir (Sapançalı,2005a:64).

Sosyal dışlanmayla mücadele yaklaşımında tamamlayıcılık ilkesi göz önünde tutulmaktadır. Dolayısıyla hem Birlik düzeyinde hem de ulusal düzeyde eşgüdüm amaçlanmaktadır. Bununla birlikte sosyal dışlanmayla mücadelede, birincil ve öncelikli sorumluluk üye ülkelerindir ve bu sorumluluk onların ulusal, bölgesel ve yerel otoritelerinin, sosyal tarafların ve sivil toplum örgütlerinin de katılımıyla sürdürülmek durumundadır. Ayrıca bu sorumluluğun doğası özellikle ulusal sosyal koruma sistemlerinin doğasına bağlı bulunmaktadır (Sapançalı,2005a:89).

İlk olarak **1997 yılında AİS ile ortaya çıkan Açık Eşgüdüm Yöntemi, Lizbon Zirvesi ile genişletilmiştir.** Açık Eşgüdüm Sağlama Yöntemi (süreci), birbirini tamamlayan beş adımdan oluşmaktadır. Bu adımlar aşağıdaki biçimde sıralanabilir.

- Birlik için ortak hedefler belirlenir ve beraberinde üye ülkeler belirli bir zaman dilimini kapsayan kısa, orta ve uzun dönemli eylem planlarını oluştururlar.

- Bu ortak hedefler, ulusal ve bölgesel farklılıkları da göz önüne alan özgül amaçlar ve ölçütler çerçevesinde ulusal ve bölgesel düzeyde hazırlanan politikalara dönüştürülür.

- Niteliksel ve niceliksel göstergeler tanımlanır.
- Periyodik olarak izleme, değerlendirme ve yeniden gözden geçirme yapılır.
- Sonuçta, üye ülkeler arasında bu süreçten elde edilen iyi bilgi ve uygulamalar karşılıklı olarak mübadele edilerek, işbirliği politikaları geliştirilir.

Aralık 2000’de Nice Avrupa Konseyinde yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele alanında yeni yöntemler kabul edilmiş ve sosyal içerme alanında;

- İstihdama katılımı ve tüm kaynaklara, haklara, mallara ve hizmetlere ulaşılmasını kolaylaştırmak,
- Dışlanma risklerini önlemek,
- Toplumdaki en zayıf kesimlere yardımcı olmak,
- Konu ile ilgili tüm tarafları harekete geçirmek (EC, 2000:5),

şeklinde saptanan dört ortak hedef; 2001 yılından itibaren iki yılda bir hazırlanmış oldukları ulusal eylem planlarının da temelini oluşturmuştur. Söz konusu hedefler, 2001 yılından itibaren sosyal içerme eylem planlarında ve sosyal içerme ortak raporlarında yer almıştır.

Nice Zirvesinde, “Sosyal Politika Gündeminin” onanmış olması AB çatısı altında atılan önemli adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Lizbon Zirvesi’nin ardından Aralık 2000’de Nice Avrupa Konseyi tarafından AB’nin sosyal politika alanında ilk beş yıllık eylem programını oluşturan “Sosyal Politika Gündemi: 2000–2005” kabul edilmiştir. Gündem, Lizbon Stratejisi çerçevesinde sosyal hedefleri ve eylemleri ortaya koymaktadır. Gündemin, sosyal politikanın niteliğinin artırılması hedefleri arasında sosyal içermenin geliştirilmesi yer almıştır. Sosyal içerme hedefi, sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele edilmesi ve tüm bireylerin ekonomik ve sosyal yaşama katılımı ve bütünleşmenin geliştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda ortaya konulan eylemler şunlardır (EC, 2000a:21):

- Önerilen özellikli eylem planını kabul ederek sosyal dışlanma ile mücadele etmek,
- Açık eşgüdüm yönteminin desteklenmesi için ilgili tüm alanlarda çalışmalar yapmak, amaç ve hedefler üzerinde karar almak, göstergeleri geliştirmek ve istatistikleri güçlendirmek,
- İşgücü piyasasının dışında kalan kişilerin bütünleşmesini sağlayacak en iyi yolların bulunması konusunda tüm taraflarla karşılıklı görüşme başlatmak,
- Sosyal içermeyi geliştirmek için Topluluk girişimi EQUAL dâhil Avrupa Sosyal Fonu’nun etkisini değerlendirmek,

- İstihdam kılavuzunun güçlendirilmesi önerisinde bulunmak suretiyle engelliler, etnik gruplar ve yeni göçmenler gibi kırılgan gruplar için daha fazla ve daha uygun istihdam fırsatları geliştirmek,
- Sosyal içerme politikası ile ilgili yıllık bir rapor yayımlamak.

Aralık 2001 yılında Leaken'de toplanan Avrupa Zirvesi'nde, Birliğin yoksulluk ve sosyal dışlanmanın 2010 yılı itibariyle ortadan kaldırılması hedefi doğrultusunda yoksulluğun isabetli bir şekilde ölçülebilmesinin bu hedefin önemli bir parçası olduğunun altı çizilmiştir (Coşkun, Tireli,2008:115).

Leaken Zirvesi'nde, Sosyal Koruma Komitesi tarafından, üye ülkelere ve Komisyon'a yoksulluk ve sosyal dışlanmanın ortadan kaldırılması konusundaki gelişimin izlenmesi, Avrupa'da yoksulluk ve sosyal dışlanma konusunda farkındalık geliştirilmesi ve iyi uygulamaların ortaya konulması ve alışverişinin sağlanması konularında kullanılmak üzere, on birincil, sekiz ikincil gösterge geliştirilmiştir (Atkinson vd., 2002:192). Bunlar büyük ölçüde gelir, istihdam, eğitim ve sağlığa ilişkin göstergelerdir. Birincil göstergeler; transferler sonrası yoksulluk oranı, gelir dağılımı, kalıcı (sürekli) yoksulluk oranı, yoksulluk açığı, bölgesel kaynaşma, uzun dönemli işsizlik, işsiz ailelerde yaşayan bireyler, okuldan erken ayrılanlar, doğuştan yaşam beklentisi, gelir durumuna göre öngörülen sağlık durumu. İkincil göstergeler ise, farklı eşiklere göre yoksulların dağılımı, zaman içinde tek bir noktaya odaklanan düşük gelir oranı, transferler öncesi yoksulluk oranı, Gini katsayısı, sürekli yoksulluk (ortalama ulusal gelirin %50'si temel alınarak), uzun süreli işsizliğin dağılımı, çok uzun süreli (iki yıl ve daha fazla) işsizlik oranı, düşük eğitimli kişiler (Nolan, 2003:78-91; Balaban, 2014: 114-115) olarak belirlenmiştir.

2005 yılına gelindiğinde, üye ülkelerin Lizbon sayısal hedeflerine ulaşamayacağı anlaşıldığında politika değişikliğine başvurulmuştur. Avrupa Konseyi Mart 2005'de Lizbon Stratejisini revize etmek zorunda kalmıştır. Lizbon hedeflerinde yumuşamaya gidilmiş ve sayısal hedeflere değil, bu hedeflere ulaşma politikalarına odaklanma öngörülmüştür (EC,2006:6).

Ayrıca büyüme ve istihdamın artırılması, sosyal hedeflerin geliştirilmesiyle başa baş gider, vurgusu yapılmıştır. Söz konusu stratejinin sosyal boyutunun güçlendirilmesine yönelik olarak, "2005- 2010 dönemi Sosyal Gündemi" kabul edilmiştir. Herkese eşit fırsatlar sunan daha

kaynaşmış bir toplum, istihdamın geliştirilmesi ile birlikte Gündemin temel önceliğidir. Bu bağlamda, daha kaynaşmış bir toplum için, yoksullukla mücadele ve sosyal içermenin teşvik edilmesine gerek vardır (EC,2005:25).

Revize Lizbon Stratejisi bağlamında Avrupa Konseyi Mart 2006'da Komisyonun Aralık 2005'teki önerisi doğrultusunda sosyal içirme politikalarını yeniden biçimlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle Birliğin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullara uygun hale getirilmiştir. Bu süreçte sosyal içirme ve sosyal koruma hedefleri birbirine bağlanmıştır. 2006'dan itibaren geçerli olmak üzere sosyal koruma, sosyal içirme, emeklilik sistemleri ile sağlık bakımı birbirine paralel süreçler haline getirilmiştir. Sosyal koruma ve sosyal içirme politikalarının karşı karşıya olduğu temel sorunlar dikkate alınarak, Açık Eşgüdüm Yöntemi için yeni bir çatı ortaya konulmuştur. Böylece (EC,2005a: 5);

- Yeterli, erişilebilir, finansal açıdan sürdürülebilir, uygun ve verimli sosyal koruma sistemleri ve sosyal içirme politikaları aracılığıyla sosyal kaynaşmanın ve herkes için eşit fırsatların geliştirilmesi,

- Yüksek büyüme hızı, daha fazla ve daha iyi istihdam ile daha fazla sosyal kaynaşmayı içeren Lizbon hedefleri ve AB Sürdürülebilir Gelişme Stratejisi arasında karşılıklı ve verimli bir etkileşimin ilerletilmesi,

- Politikanın tasarlanmasında, yürütülmesinde ve izlenmesinde iyi yönetim, şeffaflık ve ortak tarafların katılımının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Bununla birlikte, yeniden yapılandırılan, sosyal koruma, sağlık ve uzun süreli bakım hizmetleri ile birlikte ele alınan sosyal içirme politikaları için Açık Eşgüdüm Yönteminde 2006'dan itibaren izlenecek ortak hedefler de yeniden belirlenmiştir. 2006–2008 yıllarını kapsayan sosyal koruma ve sosyal içirme Ulusal Eylem Planları da yeni hedefler doğrultusunda hazırlanacaktır. Yeni hedefler çalışmanın üç farklı alanına ilişkindir ve her biri kendi içinde üç farklı eylem ve unsuru içermektedir (EC,2006a:1-2);

(a) Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın ortadan kaldırılması yönünde kararlı bir mücadele verilmesi için;

- Topluma katılımı sağlayan kaynaklara, mallara ve hizmetlere erişimi herkes için güvence altına almak, dışlanmayı önlemek ve dışlanmaya neden olan ayrımcılığın bütün biçimleriyle mücadele etmek,

- Hem işgücü piyasasına katılımı geliştirerek hem de yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele ederek herkes için aktif sosyal içermeyi sağlamak,

- Sosyal içerme politikalarının iyi bir eşgüdümünü sağlamak ve her düzeydeki hükümet birimlerini ve yoksulluk deneyimine sahip bireyler de dâhil olmak üzere konuyla ilgili tüm aktörleri, ekonomi, maliye, eğitim ve mesleki eğitim politikalarını içeren konuyla ilgili tüm kamu kurumlarını ve yapısal fon (özellikle Avrupa Sosyal Fonu) programlarını etkin ve etkili hale getirmek, bu yönde kullanmak.

(b) Yeterli ve sürdürülebilir bir emeklilik sisteminin hazırlanması için;

- Herkese yeterli düzeyde emeklilik gelirini garanti eden, insanlara makul bir düzeyde, emeklilik sonrası yaşam standardını koruyan, kuşaklar arasında ve içinde dayanışma ve adalet duygusu yaratan bir emeklilik sistemine erişimi sağlamak,

- Nüfusun yaşlanması ve kamu finansman baskısı hatırlanarak, kamu ve özel emeklilik planlarının finansal açıdan sürdürülebilirliğini sağlamak; özellikle üç uçlu strateji (bu üç alan çalışma yaşamında daha uzun süre kalınmasını ve aktif yaşlanmayı desteklemek, sosyal açıdan uygunluk ve eşitlik tarzı içinde katkı ve yardım dengesini sağlamak; fonların ve özel emeklilik planlarının güvenliğini ve maddi açıdan sürdürülebilirliğini geliştirmek) bağlamında yaşlanmanın bütçe üzerine olası etkileriyle mücadele etmek,

- Emeklilik sistemleri şeffaf olmalı, kadın ve erkeklerin, modern toplumların, demografik yaşlanmanın ve yapısal değişimin istek ve gereksinmelerine iyi uyum sağlamalıdır.

(c) Erişilebilir, yüksek kalitede ve sürdürülebilir sağlık ve uzun dönemli bakım hizmetlerinin sağlanması için;

- Yeterli sağlık ve uzun dönemli bakım hizmetlerine herkesin erişebilmesi, bakım için gereken paranın yoksulluk ve finansal bağımlılığa neden olmaması, sağlık ve bakım hizmetlerine erişimdeki eşitsizliklerin sonuçlarının anlatılması sağlanmalıdır.

- Sağlık ve uzun dönemli bakım hizmetlerinde kalite sağlanmalı, değişen gereksinmeler ile toplumsal ve bireysel tercihler çerçevesinde gelişen koruyucu bakım hizmetlerini de içeren bakım hizmetlerinin uyumlaştırılması, özellikle uluslararası uygulamalara yansıyan kalite standartlarının geliştirilmesi ve sağlık personelinin, hastaların ve bakım hizmeti alan kişilerin sorumluluklarının güçlendirilmesi sağlanmalıdır.

- Özellikle kullanıcıların ve tedarikçilerin kendilerine mal etme dürtüsüyle kaynakların rasyonel kullanımının geliştirilmesi, iyi yönetim ve bakım sistemleri ve kamu-özel kurumların işbirliği ile yeterli ve yüksek kalitede sağlık ve uzun dönemli bakım hizmetlerinin ödenebilirliği ve

finansal sürdürülebilirliği sağlanabilir. Uzun dönem sürdürülebilirlik ve kalite, sağlıklı ve aktif yaşam biçimlerinin geliştirilmesi ve bakım hizmetleri sektöründe iyi insan kaynaklarını gerektirir.

Bu hedefler incelendiğinde, sosyal korumanın toplumun bütün kesimlerinin erişebileceği bir yapıya kavuşmasının istendiği görülmektedir. Etkin çalışan sosyal koruma araçları ile sosyal dışlanmanın önüne geçilmesi ve bunun aktif içerme politika uygulamalarıyla birleştirilerek sosyal içermenin başarısının artırılmasının hedeflendiği görülmektedir.

Aktif içerme politikaları ulusal düzeylerde, işsizliği önlemeye ve işsizliği sınırlamaya yönelik politikalar olarak iki grupta değerlendirilebilecek “aktif emek piyasası/ aktif istihdam” politikaları olarak kurgulanmıştır (Işığışık, 2017: 151-153). Özellikle yoksulluk ve sosyal dışlanmanın nedenlerini çok yönlü olarak ele almayı amaçlayan Aktif İçerme Stratejisi üç temel ayak üzerine oturtulmuştur. Birincisi; bireyin insan onuruna uygun bir yaşam sürdürebilmesi için yeterli kaynak ve sosyal yardım hakkı; ikincisi; işgücü piyasasından dışlananların entegrasyonunu ya da yeniden entegrasyonunu kolaylaştıracak düzenlemeler olarak tanımlanan istihdam edilebilirlik ile sosyal ekonomiye ve korunaklı istihdama verilen desteği arttırmak; son olarak ise, sosyal yardım hizmetleri, istihdam ve eğitim hizmetleri, barınma desteği ve sosyal barınma, çocuk bakımı, uzun süreli bakım hizmetleri ve sağlık hizmetleri gibi kaliteli hizmetlere erişim (Maccabiani, 2018: 108-109).

Lizbon Stratejisi'nin kapsadığı 10 yıllık süre 2010 yılında sona ermiştir. Bu 10 yıllık dönemin sonunda büyük bir küresel ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizin etkileri olmasa dahi, Lizbon hedefleri Birliğin bu dönem boyunca yakalayamadığı hedefler olmuştur. En temel hedef olan istihdam oranı %64,6'da kalmış, işsizlik oranı %10'lara dayanmış, bilgi temelli ekonomiye geçiş için yapılması planlanan Ar-Ge yatırımları GSYH'nin %1,9'unda kalmış ve sosyal transferler öncesi yoksulluk riski ise %26'ya ulaşmıştır. Lizbon stratejisinin yeteri kadar başarılı olamadığı kabul edilmekle birlikte, yeni dönem için oluşturulacak politikalarda Lizbon ile kazanılan tecrübelerin Avrupa için önemli olduğu düşünülmektedir (EC, 2010:3).

Mart 2010'da resmi olarak kapanışı yapılan Lizbon Stratejisi'nin yerine Mart 2010'da yayımlanan “Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve İçermeci Büyüme İçin Avrupa Stratejisi” raporundaki politikalar ile şekillenmesi öngörülmektedir. Avrupa 2020 stratejisinde Avrupa'nın

eskisinden daha güçlü duruma getirilmesi düşüncesi benimsenmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2010). Bu doğrultuda; bilgi ve enformasyona dayalı akıllı büyüme, verimli kaynaklara dayanan yeşil ve rekabetçi bir ekonomi ile sürdürülebilir büyüme, sosyal ve bölgesel bütünleşmeyi sağlayan bir yüksek istihdam ekonomisi ile kapsayıcı büyüme öncelikleri belirlenmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2010). Lizbon sürecinin yeniden canlandırılmasını amaçlayan ve 2020 yılı itibariyle ulaşılmak istenen AB-2020 Stratejisi (EC,2010) hedefleri kapsamında;

- Başta kadınların, yaşlıların ve göçmenlerin iş piyasasına entegrasyonlarının sağlanması yoluyla, 20-64 yaş arası grupta istihdam oranının %69 seviyesinden %75'e çıkarılması,
- Erken yaşta okulu bırakanların oranının %15'ten %10'a, 30-34 yaş diliminde yükseköğrenim mezun oranının %31'den en az %40'a yükseltilmesi,
- 20 milyon insanın yoksulluktan kurtarılarak ulusal yoksulluk sınırı altında yaşayan AB yurttaşlarının sayısının %25 oranında azaltılması da yer almaktadır.

III. BAŞLICA GÖSTERGELER BAĞLAMINDA SOSYAL İÇERME POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyal içerme kavramının farklı kuramsal ve siyasi akımlarca benimsenmesi ve kavramı işler hale getiren uygulamaların ülkeler arasında farklılık arz etmesi nedeniyle, Avrupa Komisyonu ortak bir çerçeve geliştirebilmek ve sosyal içerme uygulamalarının seyrini tespit edebilmek için 2001 yılında kamuoyunda Leaken Göstergeleri olarak anılan on sekiz gösterge belirlemiş ve Avrupa İstatistik Kurumu (EuroStat) bu göstergelere ilişkin veri derlemeye başlamıştır. Bu göstergeler sosyal içermenin farklı yönlerine ilişkin veri toplanmasına ve kavramsal uzlaşmazlıkların asgariye indirilmesine yardımcı olmuştur.

Ülkemizde uygulanan sosyal içerme politikalarının değerlendirilmesinde ise, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, sosyal dışlanmaya neden olan başlıca göstergelerden yararlanılarak, söz konusu göstergeler AB-28'deki ilgili göstergelere dair seyir ile kıyaslanacaktır. Söz konusu karşılaştırma yapılırken, hesaplama tekniklerinin farklılık arz etmesi nedeniyle, Avrupa Birliğine üye ülkeler ile sağlıklı bir kıyaslama yapabilmek için, karşılaştırma tablolarında TÜİK verileri yerine EUROSTAT verileri esas alınacak olup, verilere ulaşılması açısından ise son 10 yıllık dönem değerlendirmede dikkate alınacaktır.

1. Gelir Dağılımı

Türkiye’de gelir dağılımının 1980 yılı öncesi ve sonrasında izlediği seyir değerlendirildiğinde, özellikle 1980’li yıllarda giderek daha eşitsiz bir duruma gelmiş olması dikkat çekici bir nokta olup, gelirin adaletsiz dağılımı sosyal dışlanmanın artmasında etkili olmaktadır.

Bireysel gelir dağılımı eşitsizliğini ortaya çıkarmak üzere yapılan çalışmaların çoğunluğu veri kaynağı olarak gelir dağılımı anketlerini kullanmaktadır. Hanehalkı gelirini temel alan gelir dağılımı anketlerine dayanılarak Türkiye’de bireysel gelir dağılımını elde eden çalışmalar, 1968, 1973, 1986, 1987, 1994, 2002 ve sonrasında da düzenli olarak her yıl yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar gerek kapsam gerek yöntem açısından farklılıklar içermektedirler. Türkiye İstatistik Kurumu, Avrupa Birliği Uyum çerçevesinde 2006 yılında gelir dağılımı istatistiklerini oluşturmak amacı ile bağımsız bir gelir dağılımı araştırması olan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nı uygulamaya koymuştur.

Aşağıdaki tabloda 2008-2017 yıllarına ilişkin olarak, gelir eşitsizliği ölçülerinden Gini Katsayısı değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye ve AB-28’de Gelir Dağılımı (GİNİ)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gini Katsayısı	AB-28	-	-	30,5	30,8	30,5	30,5	31,0	31,0	30,8	30,7
	Türkiye	43,0	44,2	43,5	43,3	42,8	42,1	41,2	41,9	42,6	43,0
Son %20li/İlk %20 (P80/20)	AB-28	-	-	4,9	5,0	5,0	5,0	5,2	5,2	5,2	5,1
	Türkiye	-	10,3	9,9	9,5	9,3	8,7	8,3	8,6	8,6	8,7

Kaynak:EUROSTAT,

[\[\\[\\\[Gelir dağılımı eşitsizlik ölçülerinden Gini katsayısı bağlamında Türkiye’nin sosyal dışlanma ile mücadelede AB ülkelerinin gerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye bugün itibariyle 43,0 Gini katsayısı ile tüm Birlik üyelerinden çok daha yüksek bir Gini değerine sahiptir. 2017 yılı için AB-28 Gini ortalaması 30,7’dir. Gini katsayıları ülkesel bazda 23,2\\\]\\\(https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Income_poverty_statistics \\\(26.08.2019\\\)</p>
</div>
<div data-bbox=\\\)\\]\\(https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en \\(26.08.2019\\)</p>
</div>
<div data-bbox=\\)\]\(https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do \(26.08.2019\)</p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi190/default/table?lang=en(e.t.: (26.08.2019)</p>
</div>
<div data-bbox=)

(Slovakya) ile 40,2 (Bulgaristan) aralığında seyretmektedir. Bulgaristan'ı Litvanya (37,6), Letonya (34,5), Portekiz (33,5), Yunanistan (33,4) ve Romanya (33,1) takip etmektedir. Slovakya'yı ise Slovenya (23,7), Çek Cumhuriyeti (24,5), Finlandiya (25,3), Belçika (26,0) ve Norveç (26,1) takip etmektedir (EUROSTAT, e.t.:26.08.2019).

Görüldüğü üzere, 2017 yılı itibariyle 0,43 olarak tespit edilen Gini katsayısı değeri, AB-28 için 30,7 olarak gerçekleşen değer oldukça üzerindedir. AB-28 ortalamasında 2017 yılında en zengin yüzde yirmilik grubun yıllık kullanılabilir gelirden aldığı pay en fakir yüzde yirmilik grubun aldığı payın 5,1 katı olmasına rağmen, ülkemizde 8,7 katıdır.

Bu veriler ışığında Avrupa Birliği yolunda Türkiye'nin gelir dağılımı problemi en önemli ve çözülmesi gereken sorunların başında gözükmektedir. Bu problem, yaşanan ekonomik krizler ve uygulanan yapısal uyum programları ile daha da derinleşmiş olup, 2001 yılı sonrasında ulaşılan yüksek büyüme oranlarıyla düzelleme gösterse de hâlâ Avrupa Birliği ortalamalarının gerisinde kalmaktadır.

2. Yoksulluk

Sosyal dışlanma ve yoksulluk, birbiri yerine geçebilen veya aynı anlama gelebilen kavramlar gibi görülmekte ve kullanılmaktadır. Yoksulluk ve dışlanma eş anlamlı gibi görünse de sosyal dışlanmanın yoksulluğu da kapsayan daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Çünkü dışlanmış kişiler her zaman yoksul kişiler değildirler. Örneğin; göçmenler, azınlıklar, belirli kadınlar ve çocuklar gibi bazı kişiler yoksul olmamakla birlikte toplumdan dışlanmış olabilmektedirler.

Sosyal dışlanmanın neden ve şekilleri çoğu zaman birbiri içine geçmiş durumdadır. Sosyal dışlanmanın en önemli nedenlerinin başında yoksulluk gelmektedir. Yoksulluğun temel nedeni ise; yine yoksulluk ya da işsizlik veyahut emek piyasasında yaşanan güvencesizlik olabilmektedir. İşsizliğin sebebi, bir başka dışlanma şekli olan eğitim hizmetlerinden dışlanma veya siyasal dışlanma şekli olarak etnik ayrımcılıklar olabilmektedir. Eğitimden dışlanma ise; çoğu zaman yoksulluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte işsizlik, çoğu ülkede sosyal güvenlik sisteminden dışlanma anlamına da gelmektedir (Sapançalı,2005:65).

Yoksulluk, sosyal dışlanmanın nedeni yahut sonucu olarak gerçekleşirse gerçekleşsin, bir ülkede yoksulluğa ilişkin veriler, o ülkede uygulanan politikaların etkinliğini gösteren temel göstergelerden biridir.

Türkiye’de yoksullukla ilgili veriler TÜİK tarafından yayınlanmaktadır. TÜİK, 2010 yılından itibaren ülkenin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyacak ve uluslararası karşılaştırmaların yapılmasını sağlayacak veriler üretebilmek amacıyla yeni veri kaynakları ve hesaplama yöntemlerine geçmiştir (TÜİK,2011). Bu nedenle 2010 yılı ve sonrasındaki yoksulluk verileri, satın alma gücü paritesine (SGP) göre dolar cinsinden yoksulluk oranları şeklindedir.

Türkiye’de 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi ile birlikte ilk kez yoksulluk sınırı ve oranı ilk kez resmi olarak açıklanmıştır. Yoksulluk ile ilgili en son açıklanan istatistik ise TÜİK, 2015 Yoksulluk Çalışmasıdır. 2002 – 2009 yılları arasında yapılan Yoksulluk Çalışmalarında; gıda yoksulluğu, gıda ve gıda-dışı yoksulluk, görelî yoksulluk ve günlük geliri 1, 2,15 ve 4,3 dolar sınırlarına göre yoksulluk oranları verilmiştir. 2010 ve sonrası yıllarda ise 2,15 ve 4,3 dolar sınırlarına göre yoksulluk oranları verilmiştir.

Tablo 2: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları

Yöntemler/ Yıllar	Gıda yoksulluğu (açlık)	Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	Kişi başı günlük 1\$'ın altı	Kişi başı günlük 2,15\$'ın altı	Kişi başı günlük 4,3\$'ın altı	Harcama esesh görelî yoksulluk
2003	1,29	28,12	0,01	2,39	23,75	15,51
2004	1,29	25,6	0,02	2,49	20,89	14,18
2005	0,87	20,5	0,01	1,55	16,36	16,16
2006	0,74	17,81	-	1,41	13,33	14,5
2007	0,48	17,79	-	0,52	8,41	14,7
2008	0,54	17,11	-	0,47	6,83	15,06
2009	0,48	18,08	-	0,22	4,35	15,12
2010*	-	-	-	0,21	3,66	-
2011	-	-	-	0,14	2,79	-
2012	-	-	-	0,06	2,27	-
2013	-	-	-	0,06	2,06	-
2014	-	-	-	0,03	1,62	-
2015	-	-	-	0,06	1,58	-

Kaynak: TÜİK; Hanehalkı Bütçe Anketi Sonuçları (e.t.: 02.09.2019)

*Türkiye İstatistik Kurumu, uluslararası platformdaki sürekli gelişmelerden söz ederek ülkemiz yoksulluk göstergelerinin yeniden değerlendirilmesi, harcamaya dayalı yoksulluk göstergelerinin ülkemizin sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koyacak ve uluslararası karşılaştırmalara elverecek şekilde revize edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu konuda çalışmaların devam ettiği, çalışmalar sonuçlandırılıncaya kadar 2010 yılından başlayarak mutlak yoksulluk, harcamaya dayalı görelî yoksulluk oranlarının yayınlanmayacağı duyurulmuştur.

Yukarıdaki tabloda 2002 yılından beri yapılan yoksulluk çalışmalarının sonuçları özetlenmiş olup, satın alma gücü paritesine göre kişi başı dolar cinsinden yoksulluk sınırlarına göre yoksulluk oranlarının düşme eğilimde olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2006 yılı itibariyle kişi

başı günlük harcaması, satın alma gücü paritesine göre 1 doların altında olan fert bulunmamaktadır. Kişi başı günlük harcaması, satın alma gücü paritesine göre 2,15 doların altında kalan fert oranı Türkiye genelinde 2003 yılında %2,39, 2011 yılında % 0,14, 2014 yılında 0,03 ve 2015 yılında ise %0,06 olarak tespit edilmiştir. Yoksulluk sınırı, cari SGP'ye göre 4,3 dolar olarak alındığında ise 2011 yılında %2,79 olan yoksulluk oranı, 2015 yılında %1,58 olarak tespit edilmiştir. Gıda yoksulluğu (açlık) olarak ifade edilen ve bir kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için alması gereken minimum gıda miktarını alamayanların oranı (gıda yoksulluğu) 2003 yılında %1,29 iken bu oranın 2009 yılında %0,48 olduğu saptanmıştır. Yoksulluk sınırı kişi başı günlük harcaması, satın alma gücü paritesine göre 4,3 dolar olarak belirlendiğinde ise Türkiye genelinde yoksulluk oranı 2003 yılında %23,75, 2011 yılında %2,79 ve 2015 yılında %1,58'dir. Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınarak hesaplanan göreceli yoksulluk oranı Türkiye'de 2003 yılında %15,51 iken 2009 yılında %15,12 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3: Türkiye ve AB-28'de Sürekli Yoksulluk Oranları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	-	-	13,1	13,0	12,8	12,3	13,2	13,3	14,1	13,9
Türkiye	-	27,9	28,8	-	-	-	24,5	27,3	23,3	23,9

Kaynak:EUROSTAT,<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tespm150/default/table?lang=en>(e.t.: 27.08.2019)

Konu yoksulluğun sürekliliği yönüyle ele alındığında, Türkiye'deki kronik yoksulluğa ilişkin somut bir fikir edinilmektedir. Sürekli yoksulluk oranı Avrupa Birliğine üye 28 ülke için 2017 yılı rakamları itibariyle %13 iken, bu oranın en düşük olduğu ülkeler; Norveç (%1,9), Finlandiya (%2,5), Hollanda ve Danimarka (%3,9), Kıbrıs (%6,2), Çek Cumhuriyeti (%6,5) ve Slovenya (%6,7); en yüksek olduğu ülkeler ise Romanya (%28,8), Lüksemburg (%28,7) ve Litvanya (21,5) olarak kaydedilmiştir. Türkiye için ise bu oran (23,9)'dur (EUROSTAT, e.t.: 27.08.2019).

Eurostat'ın 2017 yılı verilerine bakıldığında, sürekli yoksulluk oranlarında AB-28 ile Türkiye arasındaki farkın oldukça büyük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, son yıllardaki sosyal transfer uygulamalarının yoksulluk riski altındaki nüfusun önemli bir kısmının yardımlara bağımlılığını azaltmayı başaramamış ve sürekli yoksulluk

içerisindeki kesimin genel kesim içindeki payını AB-28 seviyesine düşürememiş olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 4: Türkiye ve AB’de Sosyal Transferler Öncesi ve Sonrası Yoksulluk Oranları

Yıllar	Sosyal Transferler Öncesi Yoksulluk Oranı		Sosyal Transferler Sonrası Yoksulluk Oranı	
	AB-28	Türkiye	AB-28	Türkiye
2008	-	25,8	-	24,7
2009	-	26,7	-	25,3
2010	26,1	26,5	16,5	24,4
2011	26,4	25,0	16,9	23,5
2012	25,8	25,3	16,8	23,7
2013	26,0	24,8	16,7	23,1
2014	26,1	24,7	17,2	23,0
2015	26,1	24,2	17,3	22,5
2016	25,9	24,7	17,3	22,8
2017	25,6	24,3	16,9	22,2

Kaynak: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00184/default/table?lang=en> (e.t.: 27.08.2019)

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesov252/default/table?lang=en> (e.t.:27.08.2019)

Medyan gelirin %60’ına göre, 2017 yılında AB-28 nüfusunun %16,9’u yoksuldur. Sosyal transfer öncesi yoksulluk oranı ise %25,6’dır. Transfer sonrası en yüksek yoksulluk oranına %23,6 ile Romanya, %23,4 ile Bulgaristan sahiptir. Bu ülkeleri %22,9 ile Litvanya, %22,1 ile Letonya takip etmektedir. Sosyal transferler sonrası en düşük yoksulluk oranına sahip ülkeler ise %9,1 ile Çek Cumhuriyeti, %11,5 ile Finlandiya, %12,3 ile Norveç, %12,4 ile Danimarka ve Slovakya’dır (EUROSTAT, e.t.: 27.08.2019).

Transfer öncesi yoksulluk oranında ise %32,9 ile İrlanda’yı, %29,8 ile Litvanya, %29,3 ile İsveç, %29,2 ile İngiltere ve Bulgaristan, %28,9 ile Estonya, %28,4 ile İspanya, %28,3 ile Romanya takip etmektedir. Transfer öncesi en düşük yoksulluk oranına ise %15,8 ile Çek Cumhuriyeti ve %17,5 ile Slovakya sahiptir (EUROSTAT, e.t.: 27.08.2019). Transfer öncesi yoksulluk AB-28 içinde %16 ile %33 aralığında seyretmekte iken transfer sonrası bu oran %9 ile %24 aralığına gerilemektedir. Bu ülkelerde transfer politikaları özellikle düşük gelirlilerin refah düzeyini iyileştirme yönünde gerçekleşmektedir.

Gelir dağılımına kıyasla görece yoksulluk oranında Türkiye daha olumlu bir görünüm içindedir. AB-27 ortalaması %17 düzeyinde iken Türkiye’de bu oran %22 düzeyindedir.

3. İstihdam

Sosyal dışlanmanın önlenmesinde istihdam önemli bir yere sahiptir. Sosyal dışlanma ve buna karşı geliştirilen sosyal içerme stratejilerinde istihdam sorunu ve işsizlikle mücadelenin en önde gelen uygulama alanı olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir.

TÜİK 2018 yılı İşgücü İstatistikleri sonuçlarına göre, Türkiye’de 15 yaş ve üstü nüfus 60,7 milyon kişi olup, %49,5’i erkek, %50,5’i kadındır. İşgücüne katılma oranı %53,2 olup, bu oran erkeklerde %72,7, kadınlarda ise %34,2’dir. İşgücüne dahil olmayan nüfus 28,4 milyon kişi olup, 11,1 milyonunu ev kadınları, 4,5 milyonunu öğrenciler ve 4,5 milyonunu emekliler oluşturmaktadır. Cinsiyete göre istihdam oranlarına bakıldığında (toplam %47,4) bu oranın erkekler için %65,7, kadınlar içinse %29,4 olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı ise %11 olarak 2008 krizinin yaşandığı seviyede gerçekleşmiştir. İstihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde, çalışanların %54,9’unun hizmet, %18,4’ünün tarım, %19,7’sinin sanayi ve %6,9’unun inşaat sektöründe çalıştıkları görülmektedir (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2018).

TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketlerine göre, kayıt dışı istihdamın boyutları incelendiğinde, 2018 yılında %33,4 olan kayıt dışı istihdamın %84,4’ü tarım kesiminde yer almakta olup, kayıt dışı istihdam en yaygın olarak ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeli çalışanlar arasında olduğu görülmektedir (TÜİK İşgücü İstatistikleri, Aralık 2018).

Tablo 5: İstihdam Oranı, İşgücüne Katılma Oranı ve İşsizlik Oranının AB-28 ve Türkiye’deki Seyri (15-64 yaş), 2008-2017

Yıllar		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İşgücüne Katılma Oranı (%)	AB-28	70,7	70,8	71,0	71,1	71,7	72,0	72,3	72,6	73,0	73,4
	Türkiye	46,9	47,9	48,8	49,9	50,0	52,6	55,1	56,1	57,0	58,0
İstihdam Oranı (%)	AB-28	65,7	64,5	64,1	64,2	64,1	64,1	64,9	65,7	66,7	67,7
	Türkiye	41,7	41,2	43,0	45,0	45,4	47,1	49,5	50,2	50,6	51,5
İşsizlik Oranı (%)	AB-28	7,0	9,0	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4	8,6	7,6
	Türkiye	11,0	14,0	11,9	9,8	9,2	10,5	10,1	10,5	11,1	11,1

Kaynak: Employment and Social Developments in Europe 2018: 176; TÜİK İşgücü İstatistikleri (www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do) (e.t.: 02.09.2019)

Her yıl yaklaşık 700–800 bin kişi işgücüne katılmakta, istihdam ise işgücüne katılan bu grubu absorbe edecek kapasiteyi gösterememektedir. Son yıllarda yaşanan yüksek oranlı büyümeye rağmen istihdamda beklenen artış gerçekleşmemiştir. Türkiye’de “istihdamsız büyüme” yaşanmaktadır ve Türk sanayinin girdilerde giderek daha çok ithalata dayalı olmak yolundaki yapısal değişimi, “istihdamsız büyüme” arkasındaki önemli bir nedendir. İşsizlik ve eğitim ilişkisi çerçevesinde, yine Türkiye’ye özgü bir sorun olarak, en yüksek işsizlik oranının lise ve dengi meslek okulları mezunlarında görülmesi, teorik beklentinin aksine söz konusu eğitimin özellikle de mesleki eğitimin işgücü piyasasının gereksinimlerine yanıt verememesini yansıtmaktadır.

Tablodan görüleceği üzere, istihdama ilişkin göstergelerden işsizlik oranı açısından Türkiye’nin işsizlik oranı, 2011 yılından 2014 yılına kadar AB-28 ülkelerinin ortalamasından düşük iken, bu tarihten itibaren AB-28 ülkelerinin ortalamasının üstüne çıkmıştır. İşgücüne katılma oranı ile istihdam oranı bakımından ise AB-28’in oldukça gerisinde kalmaktadır. İstihdam ve işgücüne yönelik uygulanan politikalar özellikle bu iki parametre bağlamında Türkiye’den çok daha yüksek değerlere sahip olan AB-28’deki mevcut seyri yakalamakta başarılı olamamıştır.

4. Eğitim

Eğitim, çocukluktan başlamak üzere bireyin gelişimini belirleyen önemli bir aşama olduğu gibi, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan katılımcı bir süreçtir. Çocukluk döneminde eğitimden dışlanma, ileriki yaşlarda sosyal dışlanmaya zemin hazırlamaktadır. Eğitimden dışlanmanın toplumsal cinsiyet, etnisite, ailenin sınıfsal konumu, ailenin eğitim düzeyi gibi çok sayıda toplumsal gerekçesi olabilmektedir (Sapançalı,2005:176).

Bireyin elde ettiği eğitim hem ekonomik faaliyetlerin niteliğini hem de işgücüne katılım oranlarını etkileyen bir faktördür. Eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılım oranlarının da yükseldiği görülmektedir. Eğitim düzeylerine göre işgücüne katılım oranları arasındaki fark, kadınlarda erkeklerden daha fazladır (bkz. Tablo6).

Tablo 6: Türkiye’de Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma Oranı (İKO), İşsizlik Oranı (İO), (15+yaş)

		2009		2011		2013		2015		2017	
		İKO (%)	İO (%)	İKO (%)	İO (%)	İKO (%)	İO (%)	İKO (%)	İO (%)	İKO (%)	İO (%)
Okur-yazar Olmayanlar	Toplam	18,8	8,0	20,5	4,6	20,1	4,9	18,6	5,3	18,8	5,8
	Erkek	37,1	17,6	37,8	10,7	33,8	11,6	30,9	11,3	32,4	11,2
	Kadın	15,0	3,0	17,1	2,0	14,5	2,1	16,1	2,9	15,9	3,6
Lise Altı Eğitimliler	Toplam	45,8	13,9	47,8	9,3	48,0	9,3	48,1	10,0	48,9	9,8
	Erkek	69,1	14,7	69,9	9,6	69,1	9,3	68,8	10,0	69,3	9,6
	Kadın	21,8	11,4	25,1	8,5	25,2	10,0	26,6	10,1	27,7	10,5
Lise	Toplam	52,0	18,0	52,1	12,6	53,1	12,0	54,1	12,4	54,8	13,3
	Erkek	69,1	15,1	69,7	9,5	70,1	9,0	71,3	9,5	71,6	10,1
	Kadın	30,4	26,3	30,3	21,3	32,3	21,8	32,7	20,3	34,3	21,3
Mesleki veya Teknik Lise	Toplam	65,4	15,6	65,5	11,0	65,1	10,5	65,4	10,2	66,1	11,9
	Erkek	81,0	12,7	81,2	8,4	81,3	7,5	81,1	7,7	81,0	9,0
	Kadın	39,1	25,9	39,2	20,0	37,0	17,7	40,8	18,1	42,6	20,5
Yükseköğretim	Toplam	78,0	12,1	79,3	10,4	80,1	10,3	79,8	11,0	80,2	12,7
	Erkek	83,1	9,6	85,3	7,6	86,1	7,4	86,2	7,6	86,5	8,7
	Kadın	70,8	16,3	70,8	15,2	71,8	12,7	71,6	16,3	72,7	18,4

Kaynak:TÜİK İşgücü İstatistikleri (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007) (Erişim: 10.09.2019)

Tablo 6’den görüldüğü üzere, üniversite eğitimi kadın istihdamını en çok artıran eğitim düzeyidir. Kadınların işgücüne katılması eğitim düzeyi ile birlikte artmakta, ancak üniversite eğitimi ile adeta sıçramaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılma oranlarının arttığı görülmekle birlikte, söz konusu oranlar, kadınların erkeklere oranlara eğitim hizmetlerine erişemediği yönündedir. Kadınların özellikle eğitim aracılığı ile iş hayatına ve sosyal yaşama katılım seviyesinin yükselmesi, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini etkileyecek önemli faktörlerden biri olacaktır.

Ülkemiz eğitim sisteminin temel sorunları, temel eğitime herkesin erişiminin sağlanamaması, eğitim kalitesinin düşüklüğü ve demografik gelişmelere ve hızlı değişime cevap vermede yetersiz kalan sistemin hantal yapısıdır. Gençlerin de işgücü piyasasına geçişteki engellerden bir diğeri eğitim ve mesleki eğitimidir. Bir toplumda iyi eğitilmiş insanların işgücüne katılımı daha yüksektir. İyi eğitilmiş kişilerin; iyi ücretli, iyi iş bulma imkânları daha çok, işsiz kalma riskleri daha azdır. Düşük eğitilmiş, vasıfsız gençlerin işsiz kalma riski, düşük ücret, fakirlik ve sosyal dışlanma riski daha yüksektir. Eğitim düzeyinin yarattığı işsizlik ve ücret farklılıkları 21.

yüzyıl bilgi ekonomisi ile daha da açılmaktadır. 2017 yılı TÜİK verilerine göre işgücüne katılma oranı, okuryazar olmayan nüfusta %18,8 iken, bu oran lise altı eğitimlilerde %48,9'a, lise mezunlarında %54,8'e, meslek liselilerde %66,1'e ve yükseköğretim ve fakülte mezunlarında %80,2'ye yükselmektedir. Nüfusun eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik oranları düşme eğilimine katılma oranları ise yükselme eğilimindedir. Ülkemizde eğitim kademelerine göre toplam işsizliğin en yoğun olduğu gruplar, ortaokul ve lise mezunlarıdır.

Eğitim; sosyal içermeye, diğer politikaların uygulanabilmesi, özellikle sağlık ve yerel kalkınma alanlarındaki politikaların harekete geçirilmesi ve yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla bütüncül politikaların oluşturulabilmesi için de kilit önem taşımaktadır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan kurumsal ve örgütsel değişimler işgücünün eğitim seviyesinin yükseltilmesini gerektirmektedir.

Tablo 7: AB-28 ve Türkiye’de Erken Yaşta Okuldan Ayrılanlar (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB-28	14,7	14,2	13,9	13,4	12,7	11,9	11,2	11,0	10,7	10,6	10,6
Türkiye	45,5	44,3	43,1	41,9	39,6	37,5	38,3	36,4	34,3	32,5	31,0

Kaynak: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesem020/default/table?lang=en>
(e.t.: 10.09.2019)

Avrupa Birliğinden daha genç nüfusa sahip olan Türkiye’de sosyal içermenin gelecekteki koşulları bugünün eğitim politikaları tarafından şekillendirilmektedir. AB’ye uyum sürecinde eğitim gibi sosyal göstergelerde Avrupa Birliği ortalamalarına yaklaşılması ve bu doğrultuda, eğitime erişimin artırılması, eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi sosyal içermenin geliştirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Türkiye’de okulu terk etme (18–24 yaş aralığında olup en çok ortaokul okuyanlar) oranı çok yüksektir. 2018 yılında Türkiye’deki gençlerin yaklaşık %31, AB-28’de ise sadece %10,6’sı okulu erken terk etmiştir.

Avrupa Komisyonu 1998 yılından itibaren aday ülkelerin Kopenhag kriterlerine uyum konusunda kaydettiği gelişmeleri yıllık olarak değerlendiren raporlar yayımlamaktadır. Söz konusu raporlar 2016 yılına kadar “İlerleme Raporu”, sonrasında ise “Ülke Raporu” olarak adlandırılmıştır. Türkiye’nin AB’ye giriş sürecinde AB tarafından hazırlanan yıllık ilerleme raporları, AB’nin aday ülkelerin eğitim gibi alanlarda gelişmelerini saptadığı önemli dokümanlar olarak nitelendirilebilir. İlerleme raporlarında, Türkiye’nin eğitim sisteminin

genelde AB eğitim politikalarıyla uyumlu olduğu; fakat eğitim hizmeti, dersler, eğitim personeli ve genel personel açısından AB standartlarının gerisinde olması, yoksul kesimdeki eğitim açığının büyük, eğitim imkânları ve yaşam boyu öğrenmeye katılımın düşük olması gibi eğitime erişim konusunda Türkiye ile AB arasında çarpıcı farklılıklar bulunduğu belirtilmiş; her yıl izlenen gelişmelerin sınırlı düzeyde olduğu vurgulanmıştır.

AB Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye 2019 Ülke Raporunda da yine, Türkiye'nin kentsel ve kırsal alanlar arasındaki eşitsizlikleri azaltmayı, sürekli mesleki gelişim ve hizmet içi eğitim yoluyla öğretmenlerin kalitesini artırmayı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmayı, müfredatı aktarılabilir becerileri içerecek şekilde güncellemeyi vb. hedeflediğinden, kalite ve kapsayıcılığın Türkiye için temel öncelikler arasında yer aldığı ifade edilmiş; ancak, son PISA sonuçlarına göre, Türkiye'nin sıralama tablosunun sonunda yer almasının, eğitimin genel kalitesine ilişkin ciddi sorunlara işaret etmekte olduğu belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu 2019 Türkiye Raporu, 2019).

5. Sosyal Koruma

Türkiye'nin sosyal dışlanma ile mücadele alanında, sosyal içermeye hangi noktada bulunduğunu değerlendirmede kullanılabilecek en sağlıklı gösterge, bu amaç için ayrılan kamu kaynaklarının büyüklüğüdür.

Sosyal koruma harcamalarının izlenmesinde uluslararası olarak kullanılan iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi AB'nin kullandığı Avrupa Birleştirilmiş Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi (ESSPROS), ikincisi ise OECD'nin kullandığı Sosyal Harcamalar Veri Tabanı (SOCX) yöntemidir. Çalışmamız kapsamında ülkemizdeki sosyal dışlanmayı önleyici politikaların değerlendirilmesinde AB ile bir karşılaştırma yapılabilmesi için AB'nin kullandığı ESSPROS yöntemini esas almak doğru olacaktır. Nitekim TÜİK'in sosyal koruma istatistikleri ESSPROS metodolojisi ile uyumlu olarak derlenmektedir.

Sosyal korumanın amacı; işgücü piyasasına katılımı artırmak, sosyal güvenlik sistemlerini etkinleştirmek, çalışma yaşamını uzatmak, özel emeklilik programlarını desteklemek, çocuk yoksulluğunu ortadan kaldırmak, çalışan çocuklar konusunda yeni politikalar üretebilmek, uygun barınma koşullarını sağlamak, uzun süreli ve erişilebilir sağlık hizmetlerini sağlamak, sistemli, objektif, sürekli sosyal hizmet ve yardımları sağlamak,

göçmenler, özürllüer, azınlıklar gibi grupları topluma entegre etmek, ayrımcılıkla savaşmak, sosyal korumaya ayrılan kaynakları artırmaktır.

Tablo 8: Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH’ye Oranı (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sosyal Koruma Harcamaları Toplamı	11,6	13,5	13,0	12,8	13,8	14,1	12,1	12,0	12,9	12,3
İdari Masraf ve Diğer Harcamalar	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Sosyal Koruma Yardımları Toplamı	11,4	13,3	12,8	12,6	13,5	13,8	11,9	11,8	12,7	12,1
Hastalık/Sağlık Bakımı	3,7	4,4	4,0	3,8	4,2	4,2	3,6	3,4	3,5	3,3
Engelli/Malül	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4
Emekli/Yaşlı	5,8	6,6	6,8	6,8	6,5	6,6	5,7	5,8	6,2	6,0
Dul/Yetim	1,1	1,2	1,2	1,0	1,6	1,6	1,4	1,3	1,5	1,4
Aile/Çocuk	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
İşsizlik	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3
Konut	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Sosyal Dışlanma b.y.s	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Kaynak: TÜİK Sosyal Koruma İstatistikleri, 2008–2017. b.y.s: başka yerde sınıflandırılmamış. Sosyal koruma istatistikleri, ESSPROS (The European System of Integrated Social Protection Statistics) el kitabında kullanılan tanım ve sınıflamalar doğrultusunda derlenmektedir (TÜİK, Resmi İstatistik Programı 2012–2016)

Sosyal koruma gerektiren alanlar hastalık, tedavi, özürllülük, yaşlılık, aile, çocuk, işsizlik, konut ve sosyal dışlanma olarak tanımlanmıştır. Bunlar, korunan kişilere doğrudan nakit ödemeleri, bu kişilerin yaptıkları harcamaların geri ödenmesi ve bu kişilere mal ve hizmet yardımlarını içermektedir. Harcama kalemleri açısından ele alındığında ESSPROS, idari giderleri, diğer sosyal harcama birimlerine transferleri ve diğer harcamaları da hesaplama dahil etmektedir (Yentürk,2012:11).

Türkiye’de sosyal güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal yardımları içine alan sosyal koruma harcamalarının GSYH’ye oranı 2006–2008 yılları arasında %11,5 civarından, kriz yılı olan 2009’da %13,5 olmuştur. 2013 yılında %14 civarına yükselmiştir. Bu oran 2014 yılında %12 seviyesine gerilemiş ve aynı seviyesini devam ettirmektedir. Ortalama %12 civarında kalan bir sosyal koruma harcaması oranı Türkiye için çok yetersizdir. Bu oran, birçok ülkenin sosyal koruma harcamalarının GSYH oranı ile karşılaştırıldığında da oldukça düşük kalmaktadır.

Sosyal koruma harcamalarının GSYH içindeki payına risk/ihtiyaç grupları bazında bakıldığında, yaşlı/emeklilere yönelik yapılan harcamaların %6 ile en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bunu %3,3 ile hastalık/sağlık bakımı harcamaları ve %1,4 ile dul/yetim harcamaları takip etmektedir.

Tablo 9: Türkiye ve AB’nde Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH’ya Oranı (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	25,9	28,7	28,6	28,3	28,7	28,9	28,7	28,4	28,1	-
Fransa	30,8	33,2	33,2	33,0	33,8	34,2	34,5	34,3	34,4	34,1
Finlandiya	25,1	29,0	29,3	28,9	30,1	31,1	31,9	32,0	31,9	30,9
Danimarka	28,9	32,7	32,4	32,1	32,0	32,5	32,8	32,1	31,1	-
Avusturya	27,6	29,6	29,6	28,8	29,2	29,6	29,8	29,8	29,9	29,4
İsveç	27,9	30,2	28,8	28,5	29,5	30,2	29,8	29,4	29,6	29,1
Hollanda	26,1	29,0	29,3	29,9	30,6	30,8	30,6	29,9	29,5	29,3
İtalya	26,7	28,8	28,9	28,5	29,3	29,8	29,9	29,9	29,5	29,2
Türkiye	11,4	13,5	12,8	12,3	12,5	12,2	12,1	12,0	12,9	12,3

Kaynak: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en>
(e.t.: 11.09.2019)

En son yayınlanmış EUROSTAT verilerine göre AB’ye üye ülkelerin sosyal koruma harcamalarının 2016 yılında GSYH’ya oranı %28,1’dir. AB ülkelerinde en fazla yaşlılık yardımları (45,6) ile hastalık/sağlık yardımlarına (36,9) harcama yapıldığı gözlemlenmektedir. Bunu 8,7 ile aile/çocuk yardımları; 4,7 ile işsizlik yardımları; 4,2 ile konut/sosyal dışlanma yardımları izlemektedir (EC, 2018a:2).

Aynı yıl, 2016 yılında Türkiye’nin sosyal koruma harcamasının GSYH’ya oranı ise %12,9 ile kısıtlıdır. Türkiye’deki sosyal koruma harcamalarının AB ülkelerine göre düşük olduğu görülmektedir. Türkiye bu performansı ile AB ülkeleri arasında GSYH içinde en düşük sosyal koruma harcaması yapan ülke konumundadır. AB’ye 2007 yılında üye olarak kabul edilen eski Doğu Bloku ülkelerinden Bulgaristan ve Romanya’da dahi bu oranlar %17,5 ve %14,6 olarak gerçekleşmiştir. AB ülkelerinde GSYH’den sosyal korumaya en fazla payı ayıran ülkeler ise 2016 yılında Fransa, Finlandiya, Danimarka olmuş; anılan ülkelerin hepsi GSYH’nin %30’dan fazlasını sosyal koruma harcamalarına ayırmıştır. Ülkemizde devlet tarafından yapılan sosyal nitelikteki harcamaların AB’nin bu ölçüde

gerisinde kalması, ülkemizde devletin, sosyal devlet gereklerini yerine getirmek üzere yaptığı harcamaların yeterli düzeyde olmadığını ve sosyal içermedeki başarısızlığını göstermektedir.

SONUÇ

Sosyal politika alanındaki en önemli kavramlardan biri olan sosyal dışlanma topluma bütünleşemeyen bireyleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır ve sosyal dışlanma ile mücadele bireylerin yeniden toplumun bir parçası olmasını amaçlamaktadır. Küreselleşme ve neoliberal politikaların egemenliğinde ortaya çıkan değişimler, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sosyal devleti zayıflatarak sosyal dışlanmanın yaygınlaşması için uygun zemin yaratmıştır.

Dünyada yoksulluğa bağlı olarak yaşanan göç dalgaları, pek çok ülkede sosyal, siyasal ve ekonomik haklardan yoksun kalan toplulukların oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle Avrupa’da belirli grupların ekonomik ve sosyal haklara erişimlerinde karşılaştıkları zorluklar ve sosyal koruma ve yardımlara ihtiyaçlarının artması ile “sosyal dışlanma/içerme” kavramı gündeme gelmiş ve temel politika belgelerinde öncelikli konulardan biri olarak ele alınmaya başlanmıştır. Sosyal dışlanma durumu, kısaca sosyal, ekonomik, politik ve kültürel haklardan mahrum olma veya bu haklara ve ilgili hizmetlere erişimde güçlüklerle karşılaşma durumu olarak tanımlanabilmektedir.

Sosyal dışlanma, en belirgin olarak ekonomik alanda kendini göstermektedir. Gerçekten temel gereksinimlerini karşılayamamaktan ileri gelen dışlanmanın en açık yansıması yoksulluktur. Sosyal dışlanmanın ekonomik alandaki bir diğer yansıması da işgücü piyasalarında ortaya çıkmaktadır. İşgücü piyasasından dışlanmanın göstergesi olan işsizlik, hem üretimden ve gelirden dışlanma biçiminde ekonomik, hem de statü ve sosyal ilişkilerden dışlanma biçiminde toplumsal alanla yakından ilgilidir. İşsizlik son yıllarda gelişmiş toplumlar bakımından da içinden çıkılmaz bir sosyal dışlanma biçimi haline gelmiştir. İstihdam yaratmak, sosyal dışlanma ile mücadelede en önemli araçlardan biridir. İstihdam dışlanmayı ortadan kaldırmanın en etkin yoludur. Dışlanmanın önlenmesi ve sosyal dışlanmaya maruz kalanların tekrar topluma kazandırılabilmesi açısından, yeterli gelir sağlayan, sosyal güvencesi olan bir çalışma şekli, bireylerin hem maddi ihtiyaçlarını hem de sosyalleşme gibi maddi olmayan ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak ve kendilerine güvenlerini kazanmalarına yardımcı olacaktır.

Yoksulluk ve işsizliğin yanı sıra eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi en temel haklardan ve kaynaklardan yoksunluk biçiminde ortaya çıkan sosyal dışlanma, tüm dünyada olduğu gibi AB’nde de önemli bir sorundur. AB ve üye ülkeler, küreselleşme, artan rekabet, teknolojik gelişmeler ve demografik baskılar karşısında ciddi ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıyadır. Gelir eşitsizliği giderek artmakta, toplam nüfusun %22,5’i; yani 112 milyondan fazla insan yoksulluk eşliğinin altında yaşamakta, işsizler içinde uzun süreli işsizlerin oranı giderek artmaktadır. Özellikle işsizler, kadının aile reisi olduğu tek ebeveynli aileler, yalnız yaşayan kadınlar ve çok çocuklu ailelerin yoksulluk riski ile karşılaşma olasılıkları giderek daha yüksek oranlara çıkmaktadır. İşgücü piyasasında uygun ve güvenceli yeni iş yaratılması konusunda önemli sıkıntılar yaşanmaktadır, işsizlik giderek kalıcı bir hal almaktadır. Özellikle gençler arasında işsizlik daha da büyük bir soruna dönüşmektedir. Gençlerin okul sistemine olan güvenleri sarsılmıştır ve eğitimini tamamlamadan okul sisteminden ayrılanların sayısı giderek artmaktadır. Nüfus yaşlanırken, yaşlı nüfusu huzurlu bir emeklilik yaşantısı değil, daha uzun süre işgücü piyasasında tutmaya yönelik politikalar beklemektedir. Göçmen ve azınlıklara yönelik ayrımcılıklar artarken, ırkçı eğilimler giderek daha yoğun bir biçimde ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamda gerilimlere neden olmaktadır. Açıkçası, öncelikli hedefi ekonomik büyüme ve bütünleşmeyi sağlamak olan AB projesi, sosyal bütünleşme konusunda önemli sıkıntılar yaşamaktadır.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya olan dezavantajlı grupların varlığı sosyal dışlanma kavramının sosyal politika literatüründe yerini almasını sağlamıştır. Türkiye’de birçok ülkede görüldüğü gibi gelir dağılımı adaletsizliğinden kaynaklanan sosyal dışlanma sorununun varlığını görmekteyiz. Zengin ve yoksul kesim arasındaki gelir farkının fazlalığı ve bölüşümün eşitsiz oluşu yoksul kesimlerin ekonomik hayattan, tüketim harcamalarından ve işgücü piyasaları gibi birçok alandan dışlandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sosyal dışlanmanın boyutları ve dışlanmaya yönelik oluşturulan sosyal politika önlemleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. O ülkede ortaya çıkan sosyal dışlanmanın biçimine ve nedenine uygun olarak aynı doğrultuda bir içerme politikası oluşturmak gerekmektedir. Çalışmamızda, sosyal dışlanmayla mücadelede kullanılan politikaların değerlendirilmesi noktasında ele aldığımız temel bazı göstergeler, ülkemizin sosyal dışlanma ile mücadelede AB ülkelerinin gerisinde olduğunu göstermektedir.

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçülerinden gini katsayısı bağlamında Türkiye, AB üyesi ülkelerin gerisinde yer almaktadır. Türkiye bugün itibariyle tüm Birlik üyelerinden çok daha yüksek bir gini değerine sahiptir. AB-28 ortalamasında 2017 yılında en zengin yüzde yirmilik grubun yıllık kullanılabilir gelirden aldığı pay en fakir yüzde yirmilik grubun aldığı payın 5,1 katı olmasına rağmen, ülkemizde 7,5 katıdır. Sürekli yoksulluk oranlarına bakıldığında ise; AB-28 ile Türkiye arasındaki farkın büyük olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında Avrupa Birliği yolunda Türkiye'nin gelir dağılımı ve yoksulluk problemi, en önemli ve çözülmesi gereken sorunların başında gözükmektedir.

Sosyal dışlanmanın önlenmesinde en etkin araç olan istihdama ilişkin göstergeler, işgücü piyasalarında kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik mevzuatın, politikaların yeterli olmadığını göstermektedir. Nitekim kadınların istihdam ve işgücüne katılım oranları erkeklerin oldukça gerisinde; işsizlik oranları ise erkeklerin oldukça üzerinde seyretmektedir.

Eğitim hem ekonomik faaliyetlerin niteliğini hem de işgücüne katılım oranlarını etkileyen bir faktördür. Eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılım oranlarının da yükseldiği görülmektedir. TÜİK verileri işgücüne katılma ve istihdam oranlarının eğitim düzeyiyle birlikte yükseldiğini göstermektedir. Ülkemiz eğitim sisteminin temel sorunları, temel eğitime herkesin erişiminin sağlanamaması, eğitim kalitesinin düşüklüğü ve demografik gelişmelere ve hızlı değişime cevap verememesidir. Ancak gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında orta ve yükseköğretimde okullaşma oranları bir hayli düşüktür. Türkiye'de okulu terk etme (18-24 yaş aralığında olup en çok ortaokul okuyanlar) oranı çok yüksektir. 2018 yılında Türkiye'deki gençlerin yaklaşık %31, AB-28'de ise sadece %10,6'sı okulu erken terk etmiştir. AB'ye uyum sürecinde eğitim gibi sosyal göstergelerde Avrupa Birliği ortalamalarına yaklaşılması ve bu doğrultuda eğitime erişimin artırılması ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi, sosyal içermenin geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

2016 yılında Türkiye'de sosyal güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal yardımları içine alan sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranı %12,9 iken; AB'ye üye ülkelerin sosyal koruma harcamalarının 2016 yılında GSYH'ye oranı %28,1'dir. Ülkemizde sosyal içermeye istenilen seviyeye ulaşılabilmesi açısından devlet tarafından yapılan sosyal nitelikteki harcamaların artırılmasının gerektiği değerlendirilmektedir.

AB'ye üyelik yolunda son yıllarda önemli adımlar atan Türkiye, AB-2020 hedeflerine halihazırda ulaşmış bir ülke olarak değerlendirilememekle

birlikte, bu hedef doğrultusunda Türkiye'nin başarmaya en yakın olduğu değişken yoksulluk riski altındaki nüfus yüzdesidir. Türkiye bu alanda üye ülkelerle yarışabilecek ölçüde iyi durumdadır. Türkiye'nin AB-2020 hedeflerine en uzak olduğu değişkenler ise istihdam oranı, okulu erken yaşta bırakanlar oranı ve yükseköğrenime katılma oranıdır. Türkiye'nin diğer gelişen veya gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, sosyal dışlanma ve yoksulluk ile mücadele etmesi acil olarak yerine getirilmesi gereken görevlerindedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abrahamson, P. (2003). Researching Poverty and Social Exclusion in Europa. *Journal of European Social Policy*, 13(3), 281–285.
- Atkinson, A.B., Cantillon, B., Marlier, E., Nolan, B. (2002). *Indicators for Social Inclusion in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Avrupa Komisyonu 2019 Türkiye Raporu (2019). https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-tr.pdf (e.t.: 10.09.2019).
- Balaban, U. (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Sosyal İçerme Uygulamaları: 2000'li Yıllara İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 38(1): 103-149.
- Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2010). *Avrupa 2020 Stratejisi Özet Bilgi Notu*. Ankara.
- Buğra, A. (2007). Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, *Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Tes-İş Dergisi, 75–80.
- Coşkun, S., Tireli, M. (2008). *Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye*. 1.baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dpt (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı. 2007-2013 Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu*. Ankara: DPT Yayınları.
- Ec (2000).(https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/approb_en.pdf, e.t.:19.05.2019).
- Ec (2000a). COM (2000) 379 final. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0379:FIN:EN:PDF>, e.t.: 19.05.2019).
- Ec (2005). *The Social Agenda 2005–2010: A Social Europe in the Global Economy, Jobs and Opportunities for All*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Ec (2005a). COM (2005)706final.
https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/com_2005_706_en.pdf, e.t.: 19.05.2019).

- Ec (2006). Time to Move up Gear. The New Partnership for Growth and Job, Communication from the Commission to the Spring Council, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Ec(2006a).http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/objectives_en.pdf, e.t.: 19.05.2019).
- Ec (2010). Lisbon Strategy Evaluation Document, Brussels.
- Ec (2018). Eurostat Newsrelease, 159/2018- 16 October 2018. (<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9310033/3-16102018-BP-EN.pdf/16a1ad62-3af6-439e-ab9b-3729edd7b775> e.t.:19.09.2019).
- Ec (2018a). Eurostat Newsrelease .191/2018- 12 December 2018. (<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9443901/3-12122018-BP-EN.pdf/b6764f92-e03e-4535-b904-1fd2c2d4568>, e.t.: 12.09.2019).
- Employment And Social Developments In Europe 2018. (<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=9150>, e.t.: 02.09.2019).
- Erdođdu, S. (2004). Sosyal Politikada “Avrupalı” Bir Kavram Sosyal Dışlanma, Çalışma Ortamı Dergisi, Temmuz, Ağustos 2004, Sayı (75).
- Essen European Council (1994), Essen European Council Bulletin of the European Communities, 1994 / 12, 10 December.
- Goetschy J. “The European Employment Strategy : Genesis and Development”. European Journal of Industrial Relations. Vol.5. No.2. 1999. s.117-137.
- Işığçok, Ö. (2017). İstihdam ve İşsizlik. İçinde Tokol, A. ve Alper, Y. (ed), Sosyal Politika. (ss. 119-161). Dora Yayınevi: Bursa.
- Koray, M. (2005). Avrupa Sosyal Modeli. (2. Baskı). İstanbul.
- Leigh, R. vd. (2011) Dünyada Gönüllülüğün Durumu Raporu- Küresel Refah için Evrensel Değerler, Çeviri: Zarife Biliz, Türkiye Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) Yayını, Beyaz Gemi Eğitim Danışmanlık Yayıncılık, Türkiye.
- Maccabiani, M. (2018). The Effectiveness of Social Rights in The EU Social Inclusion and European Governance. A Constitutional and Metodological Perspective. https://www.francoangeli.it/Ricerca/Scheda_Libro.aspx?ID=24924 (Erişim Tarihi:15 .09.2018).
- Nolan, B. (2003). Indicators for social inclusion in the European Union, 78–91. Combating Poverty in Europe: The German Welfare Regime in Practice. (Eds) Gerhard Böcker, Walter Hanesch and Peter Krause.
- Sapancalı, F. (2005). Sosyal Dışlanma. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Sapancalı, F. (2005a). Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. Çalışma ve Toplum (2005/3), 51–106.
- Sapancalı, F. (2007). Avrupa Birliği’nde Sosyal İçerme Politikaları. TİSK Akademi Dergisi, 2(4), 56–108.

- Silver, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531–578.
- Sunal, O. (2011). Sosyal Dışlanmaya Kuramsal Yaklaşımlar. *Sosyal Politika Fişek Enstitüsü*. (<http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=65> adresinden 16.08.2019'da alınmıştır.)
- Tokol, A. (2017). Sosyal Dışlanma. İçinde Tokol, A. ve Alper, Y. (ed), *Sosyal Politika*. (ss. 287-300). Dora Yayınevi: Bursa.
- Tük. Nüfus ve Konut Araştırması. 2011.
- Tük İşgücü İstatistikleri.2018- Aralık 2018.
- Yentürk, N. (2012). STK'lar İçin Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (1.Baskı).